

D'OVIDI A CAPÇANES (d'un diari de camp) ¹

Ramon Vilar i Herms
Centre de Promoció de la Cultura
Popular i Tradicional Catalana

A partir d'una enquesta de camp feta a la població de Capçanes (Priorat) l'octubre de 1986, per a la Fonoteca de Música Tradicional Catalana per tal d'obtenir materials sonors i de cançó popular, l'autor d'aquest article aporta una reflexió sobre els itineraris sorprenents de la tradició oral. El romanç amb el tema de Blancaflor i Filomena que canta una informant humil però amb una memòria excel·lent, ja havia estat recollit per Ovidi des de l'antiguitat clàssica i forma part d'un capítol del llibre *Les transformacions*. Entremig, aquesta temàtica també ha estat tractada per altres autors com per exemple W. Shakespeare. Temàtiques populars que a causa de la seva reinterpretació esdevenen un llegat cultural immemorial. Aquest article va guanyar el 1r Premi en la categoria de no ficció en el Primer Certamen Literari de l'Escola d'Esriptura de l'Ateneu Barcelonès de l'any 2000.

*Based on fieldwork carried out in the village of Capçanes (Priorat), in October 1986, for the Fonoteca de Música Tradicional Catalana (Audio Library of Traditional Catalan Music) in order to obtain sound material and popular songs, the author of this article offers a reflection on the surprising itineraries of the oral tradition. The romance with the theme of Blancaflor y Filomena (derived from the classical legend of Philomela and Procne) sung here by a simple informant with an excellent memory, was first gathered by Ovid in times of classical antiquity and forms part of a chapter in the book *The Metamorphoses*. Since then, this theme has also been dealt with by other authors such as W. Shakespeare. Popular themes that, through their reinterpretation, have formed part of our cultural legacy since time immemorial. This article won the first prize in the non-fiction category in the 1st Literary Contest of the Writing School of the Ateneu Barcelonès in 2000.*

Avui, dia 1 de novembre de 1986, hem anat al Priorat a continuar el treball de camp sobre la música de tradició oral. El vàrem iniciar l'abril de l'any passat al poble del Masroig, i ens hem proposat de visitar tranquil·lament totes les localitats de la zona esmerçant-hi el temps que calgui. Aquesta vegada l'objectiu és Capçanes, tot i que no és la primera visita que hi fem, i esperem que no serà la darrera.²

Des del coll de la Teixeta ens introduïm en aquesta comarca entranyable. La línia grisa blavosa del Montsant ens limita la vista pel nord mentre les plataformes calcàries de la serra de Llaveria ho fan pel sud-est. Entremig, un territori secaner, amb pujols i petites valls, segons com abrupte però que s'asserena en apropar-se a l'Ebre, intenta fer conviure dins una mateixa delimitació comarcal: el Priorat històric, la baronia de Cabassers, una part de la baronia d'Escornalbou i dominis del comtat de Prades. La situació és complexa, però de cap manera arriba a ser balcànica!

Capçanes es troba a la meitat sud del Priorat, terra de garnatxa, i al peu de la serra de Llaveria. L'Antoni, que ens fa d'enllaç en aquest poble, ens espera a casa seva i anem plegats a ca la Rosa que ens rep juntament amb el seu marit. Ja la coneixíem de quan la vàrem entrevistar a principis d'octubre. Avui es troba més refeta de salut que a l'anterior visita, on acabava de sortir d'una operació de maluc. Té 71 anys. Ella, menuda, una mica pàl·lida però amb una mirada viva i cara de trapella, ha deixat anar el fil del que guardava en la seva memòria prodigiosa. Tot el que ens ha anat dictant eren autèntiques joies provinents de la tradició oral: cançons llargues i

La informant Sra. Rosa Margalef Ferré, de 73 anys el 1986.
Fotografia: Ramon Vilar.

1. Aquest treball va guanyar el primer premi de prosa de no ficció en el 1r Certamen Literari de l'Escola d'escriptura i humanitats de l'Ateneu Barcelonès de l'any 1999.

2. L'entrevista la vaig fer juntament amb en Josep Crivillé i Bargalló.

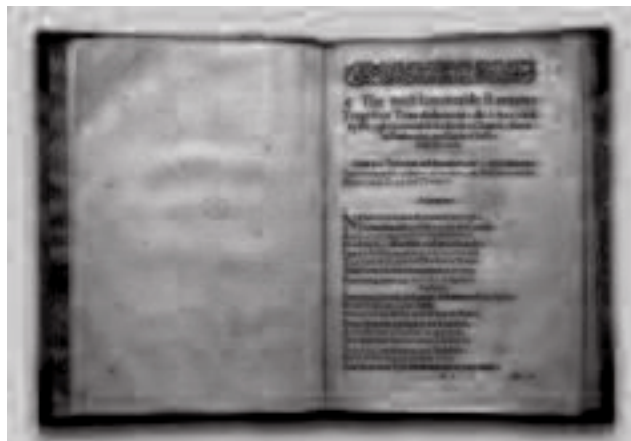
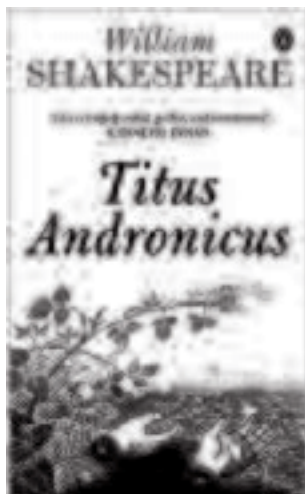
curtes, dites, recitats, història de vida... Però, de tot, m'ha impressionat especialment el romanç que normalment es titula: *Blancaflor i Filomena*. L'ha cantat de dalt a baix. Jo tenia notícia llibresca d'aquest document de la literatura popular, però no n'havia tingut mai l'experiència d'un testimoni directe, i he de dir que m'ha impressionat molt.

Més en castellà que en català, ha anat desgranant el tema de les dues germanes que es passejaven per Madrid en companyia de sa mare, la reina, i de com "el mosso" Don Joaquín es va enamorar de Filomena. Aquesta, però, no li va ser donada en matrimoni, perquè era massa jove, i en canvi, sí, Blancaflor, la germana més gran. Al cap de nou mesos, després que aquesta "mal pariera", Don Joaquín va a la terra de sa sogra a demanar-li si volia ser padrina. En dir que no podia, "porque no me encuentro buena", va sol·licitar de poder-se endur Filomena. Després de concedir-li el permís i havent fet un bon tros de camí, la va violar, li tallà la

llengua perquè no pogués dir el que havia passat i la va deixar lligada a un arbre. Un pastor de l'encontrada hi acudeix i l'ajuda a fer una carta per a sa germana gran escrita amb la seva pròpia sang. Blancaflor prepara la venjança: el fill que ha parit el donarà a menjar al seu marit Don Joaquín. "A los primeros bocados: / "Jesús, ¡qué carne más buena!". En assabentar-se que es coneix la veritat, Don Joaquín es lleva la vida amb tres punyalades i Blancaflor va a cercar Filomena: "Ya la encuentra contra un pino / deshonradita y sin lengua"... I així, com qui no diu res, finalitza una història de passions i odis, de deshonra i de venjança amb antropofàgia indirecta inclosa que ens remet als nivells més fondos de l'ànima popular.

Es dóna el cas que estic llegint una de les primeres i més discutides obres de Shakespeare: *Titus Andrònic*. A poc a poc m'adono que la temàtica és semblant a la del romanç que estic escoltant a Capçanes però amb molta més truculència i complexitat dramàtica. A l'escriptor de Stratford-upon-Avon

Versions angleses, moderna, i primera edició de l'obra de Titus Andronicus de Shakespeare (© The British Library Board).

la influència li venia (segons la introducció i les notes del traductor Salvador Oliva) de l'obra *Les Metamorfosis* d'Ovidi. En aquesta obra hi trobem expressat, amb gran delicadesa poètica, el mite tràgic de Progne i Filomela, i com Tereu, marit de la primera, força i viola la segona i li talla la llengua com en el romanç citat. Per venjança Progne li farà menjar el seu propi fill. El final, però, acaba amb una transformació o metamorfosi: Tereu, en assabentar-se del fet, persegueix les dues germanes i, en aquesta persecució, ell "es converteix en una au que al cap ostenta una cresta; sense mesura, el bec se li allarga en forma de llança: l'au s'anomena puput i sembla un elm el seu rostre"; Progne es transforma en oreneta ("una au que se'n va pels terrats"), i Filomela en rossinyol ("una au que s'envola pels boscos").

Ovidi, en aquesta obra fa un compendi de tota la tradició mitològica grega i llatina. Per tant, el mite de Progne i Filomela ja formava part de l'oralitat més antiga. La meva sorpresa, del tot personal, ha estat constatar el fet que la tradició oral ha mantingut viu aquest mite fins als nostres

dies, i que, tot i que amb noms i circumstàncies canviats, a través de la veu afeblida d'una dona del poble de Capçanes, m'arriba el pes d'una tradició mitològica universal que, en el seu moment, també va ser punt de mira de Shakespeare. D'Ovidi a Capçanes, doncs, heus aquí un itinerari sorprenent de la cultura popular de tradició oral.